

SREČANJA

34. KONGRES PEN V NEW YORKU

Stiriintrideseti mednarodni kongres PEN, ki je bil od 12. do 18. junija letos v New Yorku, je pač že toliko za nami, da je podrobnosti obujati težko, o nekaterih glavnih značilnostih tega pomembnega svetovnega srečanja pisateljev, prvega po uspelem kongresu na Bledu lani, pa sem že precej pisal v dnevnem tisku. Če bi kljub temu skušal pod kongresom potegniti neko črto, bi moral ugotoviti, da je bil iz raznih razlogov važen že za to, ker je spet bil, se pravi, da je izpričeval kontinuiteto, ker je bil v Ameriki, kjer že sila dolgo časa ni bilo srečanj PEN, ker je odprl vrata proti Latinski Ameriki in ker je z veliko udeležbo, resnim razpravljanjem o važni problematiki ter kvaliteto svojega vodstva, zlasti še mednarodnega predsednika Arthurja Millerja, potrdil upanje o nadaljnji večji življenjski sili te svetovne pisateljske organizacije. Obratno je bilo razočaranje newyorškega kongresa v tem, da sovjetski književniki v New York niti kot opazovalci niso prišli, čeprav je bilo na Bledu govora že o pristopu k PEN, pa tudi sicer so se odnosi zaradi krivde na obeh straneh nekoliko skalili.

Skupno je bilo na kongresu v New Yorku skoraj 700 delegatov iz 67 nacionalnih centrov, to pa je po absolutnem številu celo več kot na Bledu, čeravno je bila dejanska udeležba manjša, vsaj kar zadeva tujino, ker je bilo tokrat samo domačih ameriških udeležencev okrog 300. To pa spet govori o razveseljivi utrditvi PEN v ZDA, kjer doslej ta organizacija niti med starejšimi vrhunskimi pisatelji niti med mladimi avantgardisti ni imela preveč korenin. Arthur Miller mi je že lani o blejskem kongresu dejal, da se bo predvsem zavzemal za dve stvari: za okrepitev PEN doma v ZDA in za to, da bi sovjetske pisatelje, takrat navzoče kot opazovalce, v New Yorku lahko sprejel že kot redne člane. In če v tem drugem ni uspel, je glede prvega dosegel kar precej. Na kongresu mu je prispeval uvodni referat v razpravi znani pisatelj in filozof Saul Bellow, ki je podal svoje poglede na odnos med književniki in publiko. Na zaključnem banketu v hotelu Plaza se je z ganljivim pregledom svoje ljubezni do daljnovzhodnih dežel predstavila popularna Nobelova nagrajenka Pearl Buck. Drugi Nobelovec iz ZDA, John Steinbeck, se je sicer s svojo bradico in palico prikazal samo na otvoritveni slovesnosti, toda potrdil je svojo pripadnost PEN. Zato pa je mladi Edward Albee z dolgimi zalisci in dobrimi dramami sodeloval v izvršnem odboru, v družabnih obveznostih in diskusiji z novinarji. Stari univerzalni tehnološki humanist prof. Buckminster Fuller si je v svojem, že leto dni naprej utrjenem urniku utrgal potreben dan za udeležbo pri razgovorih za okroglo mizo na kongresu v New Yorku. Mladi ameriški uporniki pa so tudi, kot sem videl, Millerju že dokaj blizu, manj pa seveda domačemu ameriškemu centru, čeprav je sicer tudi predsednik tega centra Lewis Galantière na tiskovni konferenci v zvezi z zadevo Ralpa Ginsberga odvrnil, da je sodni hrušč pretiran in da je center v stiku z ameriško ligo za državljanske svoboščine. Po drugi strani pa je seveda res, da ima Miller doma težave ne samo z idejno in snobovsko desnico, temveč tudi s sektaško, pretirano levico. Eden izmed takih pesnikov, Louis Galantin, mi je dejal, da Miller kljub svoji naprednosti pač še vedno ostaja znotraj sistema.

Zanimanje ameriške javnosti in tiska oziroma radia in televizije za kongres sicer ni bilo tako, kot smo ga pokazali mi na Bledu, pa čeprav so v New Yorku tudi nas Jugoslovane vključili v dve oddaji. Organizatorji so se mi nasploh potožili, češ da se, vsaj pred leti, propagandno novinarski stroj za srečanja književnikov sploh ni zmenil, tako da je bilo to, kar smo dosegli zdaj, velik napredek. Kljub temu pa je bilo spet res, da je že samo dejstvo, da je bil kongres v New Yorku s siceršnjo orjaško koncentracijo domačih in mednarodnih komunikacij, v bistvu le prispevalo k velikanski svetovni publiciteti PEN. Seveda pa sem pri tem, kot še pri marsičem drugem, moral ugotoviti, koliko več moramo zaradi svoje številčne in tehnične majhnosti storiti vselej mi, če hočemo doseči vsaj kolikor tolikšen rezultat, medtem ko se v možnostih velikanskih držav in velikanskih industrij tudi obveščanje razširja v smislu množične in avtomatične reprodukcije.

Kongres je zasedal v prostorih študentskega kulturnega centra Loeb, ki je del newyorške univerze, v bohemskem predelu New Yorka, v Greenwich Villageu. Organizatorji pri vsej svoji ameriški velesili niso mogli biti preveč razsipni. Potrebnih 200.000 dolarjev so zbrali ne brez težav pri raznih ustanovah, zlasti pri Fordovi fundaciji, ki je prispevala 75.000 dolarjev. S prizadevno delavnostjo so poskušali, da bi kljub vročemu poletnemu velemestnemu okolju, anonimnosti hišnih blokov in velikanskim razdaljam ustvarili vsaj za trenutke nekaj razpoloženskih izletov, sprejemov ali ogledov. In vendar so mnogi udeleženci, vsaj v pogovoru z nami, spontano priznavali, da »je bilo na Bledu lepše«.

Med častnimi gosti, katerih imena so bila natisnjena v glavi kongresnega kataloga, sta bila tudi Matej Bor in Mira Miheličeva. Pri Boru so zapisali kot njegovo funkcijo, da je bil predsednik blejskega kongresa 1965, medtem ko so pri Miri Mihelič, nekoliko nižje po abecednem redu, z oznako »podpredsednik«, brez omembe nacionalnega centra, ostali v pojasnilu nekoliko dolžni. Drugače in nasploh pa smo bili vsi člani delegacije jugoslovanske skupnosti pristržno sprejeti in mislim, da nismo brez dobrega ugleda v krogu mednarodnega PEN. Pri tem gre tako za dobre osebne zveze, kot tudi za to, da smo z našo književnostjo in kulturo ter izvedbo blejskega kongresa le vrgli sidro v širokem morju. Žal, je bilo naše zastopstvo že tako izpopolnjeno s tremi med nami, ki smo prišli v ZDA že po svojih poteh, ker je v zadnjem trenutku, baje zaradi gmotnih zadreg, odpovedal udeležbo beograjski center. Na kongresu smo bili tako le zastopniki iz Ljubljane, Zagreba in Skopja.

Največja senzacija kongresa je bila prisotnost čilskega revolucionarnega pesnika Pabla Nerude, nekdanjega Stalinovega nagrajenca, ki je dobil vstopni vizum za ZDA po posebni intervenciji, ki pa je v hipu osvojil ameriško občinstvo. Njegov edini možni konkurent po slovesu, sicer pa politični nasprotnik, doyen italijanskih pisateljev Ignazio Sillone je bil kljub poizkusom, da bi ga uvrstili kot nekako zvezdo št. 2 daleč zaostal. Medtem ko mi je Sillone ob koncu na vprašanje, kako je s kongresom zadovoljen, odvrnil: »Kdor ne pričakuje veliko, ni nikoli razočaran,« je Pablo Neruda s svojimi aktivnimi nastopi, diskusijami in recitacijami pesmi vzbudil zanimanje celo pri tistih Američanih, ki so ga pod pritiskom propagande imeli za nevarnega komunista.

Sploh so se Latinski Američani na tem kongresu uveljavili bolje, kot je bilo pričakovati. Pri tem je gotovo veliko pripomogla osebna zveza med Nerudo in Millerjem in nemalo tudi ozračje Bleda, ki je na obeh straneh vzbudil

občutek o možnosti in potrebi take koeksistence. Toliko bolj je bilo torej obžalovati, da se s to možnostjo v New Yorku niso okoristili tudi kubanski pisatelji, saj jim je bila prav tako odprta pot. Po drugi strani je bilo spodbudno videti, kako so vsi južnoameriški delegati ne glede na politično prepričanje stali za Nerudo in se, opogumljeni začeli glasneje zavzemati za ureditev težkih razmer v južnoameriških literaturah. Ko sem bil z urugvajskim pisateljem Juanom Carlosom Onettijem, čigar roman bodo v kratkem prevedli v ZDA, na poti na recitacijski večer Pabla Nerude, je govoril o njem še z rahlim ograjevanjem. Po triumfu večera pa je bil ves samozavesten. Z mnogimi drugimi Južnoameričani nas je povabil na večerjo neki Argentinec, trenutno glavni urednik španske izdaje ameriške revije »Life«. Na posebni konferenci o vprašanih književnosti v Latinski Ameriki pa so južnoameriški in drugi delegati zastavili obširen načrt, kako razvijati literature, kako pomagati književnikom v teh zaostalih deželah, in kako tudi sicer literaturi v španskem jeziku pomagati do mednarodne afirmacije. V razgovorih, ki sem jih imel s predsednikom čilskega centra Bollotinon, sem videl, da bi v prihodnje tudi zastopniki drugojezičnih literatur lahko marsikdaj z njimi koordinirali.

Med drugimi tujimi delegacijami je bilo presenetljivo veliko Angležev, Francozev in Nemcev, ki pa so razdeljeni v tri centre: center vzhod-zahod, center Zvezne republike in center nemških pisateljev v tujini. Raznih emigrantov, članov posebnih centrov, je sploh na tem kongresu kar mrgolelo, zlasti v veži, kjer so poskušali deliti svojo propagando. Koliko je bilo nasploh ameriškim prirediteljem do tega, da so ti emigranti svojo propagando v glavnem proti sedanjim vzhodnim režimom, razvijali ali ne, ne vem. Res pa je, da mi je celo neki ameriški pisatelj, kot da bi se hotel emigrantov otresti, dejal: »Vplačali so sicer tistih deset dolarjev kongresne pristojbine, zdaj bi nam pa radi sedeli na glavi pri vseh sprejemih, ki gotovo stanejo vsaj 40 dolarjev.« Kljub temu priznam, da se mi je storilo celo nekam milo, ko me je na sprejemu v italijanskem kulturnem inštitutu potegnil za rokav neki estonski pisatelj v izgnanstvu, češ: »Govorili ste o pomenu literature za male narode, hvala vam tudi v našem imenu«, ali ko mi je nekdanji član pod Stalinom v Ukrajini preganjane skupine »Prolet-front« Hrihorij Kostijuk hkrati podaril svojo knjigo in šepnil: »Glede tega ste pač v Jugoslaviji srečni...«

Med delegacijami nasploh so bili po svoji usmeritvi zanimivi Francozi in Belgijci po eni strani ter Madžari in Romuni po drugi, kajti eni in drugi so zelo pozitivno težili k neki sredinski koeksistenci. Francozi, ki so bili lani z nasprotnim kandidatom Asturiasom proti Millerjevi kandidaturi, so bili zdaj z Millerjem močno zadovoljni in so mu prinesli celo visoko odlikovanje. Belgijci, zlasti napredni baron Radzicky, so odigrali v pomirjanju izpadov proti Sovjetski zvezi precej konstruktivno vlogo. Madžari, zlasti s svojim odličnim pesnikom Gyulo Illgesom in svetovljanskim Ivanom Boediszarjem, kot kaže, sploh postopno računajo na eno izmed prihodnjih izpraznjenih vodilnih mest v mednarodnem odboru. Romuni, ki so prišli v New York med prvimi, so bili zelo gibčni in vljudni, precej drugačni recimo od Bolgarov ali tokrat nekoliko togih Poljakov. Vodja češke delegacije brkati Adolf Hoffmeister ni bil brez popularnosti, vendar je imel nekaj zadreg zaradi očitkov treh zadržanih potnih listov v Pragi, pri čemer pa je, mislim, šlo precej tudi za spletke iz tujine.

Zastopniki nemških pisateljev iz obeh nemških držav so na seji izvršnega odbora precej spodbudno govorili o dosedanjih izmenjavah z literarnimi raz-

pravami in o prihodnjih načrtih, toda hkrati se je zaostriło vprašanje ameriških vizumov za delegate Nemške demokratične republike, pri čemer pa njihovi kolegi iz Zvezne republike niso pokazali toliko ustreznega razumevanja kot glede Goetheja ali Thomasa Manna. Vsekakor je bila grenka ugotovitev, da ljudje iz Vzhodne Nemčije, pa čeprav so bili med vojno žrtve fašizma, ne morejo s svojim rednim potnim listom v Ameriko, medtem ko to kak bivši vojni zločinec iz Zahodne Nemčije lahko dobi. Ameriška resolucija, ki so jo na kongresu v tej zvezi na hitro sprejeli, češ da naj vlade ne ovirajo delegatov PEN, ki bi hoteli potovati na mednarodna srečanja PEN, je bila pa precej dvorezna, ker je bila zaradi svoje abstraktnosti komaj uporabna za ta vzhodno-nemški primer, medtem ko je skoraj namigovala tudi na omenjeno zadrego glede odvzema treh čeških potnih listov.

Sorazmerno največ časa pa so na kongresu seveda porabili za razpravljanje o usodi sovjetskih pisateljev Andreja Sinjavskega in Julija Danijela oziroma o odpovedi sovjetske delegacije opazovalcev. Res, tudi sama delegacija, ki so jo prvotno iz Moskve prijavili v sestavi Boris Rurikov, Grigorgij Breitburd, Kaisin Kulier, Vladimir Mačavarjani, Sergej Orlov in Johanes Semper, po svoji pisateljski moči ni dosegala lanske delegacije, v kateri je bil tudi Leonid Leonov. Miller, ki je do zadnjega pričakoval, da bodo Rusi v New York le prišli, se mi je upravičeno pritožil zaradi te sestave: »Če se je že pripetil ta nesrečni proces, potem naj bi bila vsaj delegacija prišla v dobri pisateljski zasedbi in razpravljali bi na ravni nogi, saj so navsezadnje odrasli in velesila, tako pa...« In ker so ob koncu odpovedali brez pojasnila, z neko brzovjavko, za katero je pa tudi značilno, da je izvršni odbor kljub povpraševanju delegatov nikoli ni javno prebral, so seveda prilili samo olje na ogenj tistih elementov, ki jim ni bilo do tega, da bi se sovjetski pisatelji pridružili organizaciji PEN. Dobronamerni člani mednarodnega odbora so imeli tako zvezane roke, še bolj pa se tega nismo razveselili tisti, ki smo se nekoč za to sovjetsko članstvo najbolj zavzemali.

Sicer pa v pozitivnem stališču mednarodnega sekretariata PEN kljub raznim spletkam, ki smo jih morali preprečevati tudi pri lanskem blejskem kongresu, izpričuje že začetek uradnega poročila, ki ga je pripravil za newyorški kongres generalni sekretar mednarodnega centra David Carver: »Ko sem predložil svoje poročilo kongresu na Bledu, je lepo kazalo, da bodo vzpostavili center v SZ. Zagotovili so nam, da bo prišla delegacija ruskih pisateljev na blejski kongres in hkrati je bilo pričakovati, da bodo meni kot generalnemu sekretarju poslali uradno povabilo glede obiska v Moskvi, kjer bi razpravljali o poteh in sredstvih za ustanovitev PEN v SZ. Delegacija je res prišla in v njej je bil na veliko zadovoljstvo vseh tudi véliki ruski pisatelj Leonid Leonov, ki je tudi zelo učinkovito govoril v razpravi...«

Zaradi obsodb Sinjavskega in Danijela je PEN v povezavi z organizacijo evropskih pisateljev COMMES, ki ji nikakor ni moč očitati, da je nazadnjaška, več stvari ukrenil, da bi zadevo rešil ali omilil, vendar brez uspeha. Seveda pa je pošteno izrečeni protest v obrambo pisateljske svobode in v zagotovitev boljšega vzajemnega razumevanja, čemur se je v duhu mednarodne pisateljske solidarnosti pridružil tudi slovenski center eno — to, kar je počel pozneje zahodni tisk skupno z antisocialističnimi elementi, pa drugo; vse skupaj so namreč izkoristili za zlonamerno in pretirano kampanjo zoper Sovjetsko zvezo in socialistične dežele sploh in tako prispevali svojo krivdo, da Sovjetov v New York ni bilo. V tem pogledu je bila zato na newyorškem kongresu toliko bolj

potrebna in koristna diskusija našega uradnega delegata Mateja Bora. Toda pri vsem tem prizadevanju, ki so ga v razpravi podprli ne samo nekateri pisatelji iz socialističnih dežel, ampak tudi iz drugih, na primer člani belgijskega in novozelandskega centra, je odsotnost sovjetske delegacije v marsičem zasenčila sicer dobro uspeli kongres. Ob koncu je na žalost ozračje nestrpnosti skoraj zastrupilo tudi zaključek za okroglo mizo, kajti sovjetski emigrantski pisatelj Valerij Tarsis je izkoristil svobodno tribuno PEN za oster napad zoper Sovjetsko zvezo. Solohova ter Nerudo, in znova pozval na oživitve hladne vojne. Predsednik Arthur Miller je s prepričljivim sklepnim govorom na srečo kongres spet nekoliko dvignil in ugotovil, da moramo iskati predvsem to, kar nas vzajemno človeškega združuje, ne pa da bi poglobljali medsebojne razlike. Razveseljivo je tudi bilo, da so se od Tarsisovega izvajanja ogradili celo nekateri emigrantski centri.

Z vidika te frontalne protisovjetske akcije ni brez značilnosti tudi protest židovskega centra PEN iz Amerike. Ta center je nepričakovano ostro, skoraj histerično napadel razmere v Sovjetski zvezi, češ da sta židovski jezik in književnost zatirana. O tem, da je šlo za časovno tempirani napad, je razodevala že sama resolucija, ki je priznavala celo, da so se v zadnjem času razmere glede tega v Sovjetski zvezi popravile, toda medtem ko prej teh izpadov ni bilo, so zdaj skušali napasti z vsemi topovi. Predsednik Miller, sam židovskega pokolenja, je bil v sila nerodnem položaju, ker je moral vzdržati visoko raven sprejemljive objektivnosti, obenem pa je bil pač razumljivo pred očitki židovskega centra bolj ranljiv kot sicer. Ko so ob koncu glasovali o izpreminjalnem predlogu bolgarske delegacije, češ da je treba najprej zadevo mirno proučiti in šele potem o njej sklepati, je bila sicer z večino 20:9 in šestim vzdržanim ter 15 odsotnimi glasovi ta pomirjevalna pobuda sprejeta, vendar se je tu očitno pokazala diferenciacija med skupinami. Za sprejemljivejšo pomirjujočo resolucijo so, recimo, poleg naše in ameriške delegacije, glasovali tudi centri iz Avstrije, Indije, Švedske, Nove Zelandije oziroma socialističnih dežel, židovsko resolucijo pa so bili najbolj glasno podprli Zahodni Nemci. Švica se je razpolovila na velik, desno usmerjeni bazelski center in bolj koeksistenčni ženevski center. Čilska delegatka, med drugim povezana tudi s časopisnim trustom »El Mercurio«, je glasovala proti Sovjetski zvezi, na tiskovni konferenci ob koncu kongresa pa je na zastavljeno vprašanje odvrnila, da je glasovala za odložitni predlog!

Seveda je bilo na dnevnem redu tudi še več drugih resolucij, zlasti glede zatiranja katalonskega jezika in katalonske kulture v Španiji, kjer so katalonski delegati nastopili z dolgimi sezname katalonskih intelektualcev, obsojenih na visoke denarne kazni. Kongres je prav tako sprejel resolucijo mednarodnega podpredsednika Poljaka Parandowskega glede tega, da bi začeli v zvezi s petdesetletnico PEN pripravljati sistematično mednarodno bibliografijo. Kljub temu, da to ne bo lahko delo, se je očitno stvar premaknila. Nasprotno pa še niso prišli do sklepa glede ustanovitve mednarodne književne nagrade PEN, čeprav bi tudi to lahko ugodno vplivalo na razvoj manjših, v svetu še ne toliko znanih književnosti. Prvi krog mednarodnega natečaja za prozna in pesniška dela, ki ga je razpisal mednarodni pisateljski sklad, tokrat za dežele vzhodne Evrope, še ni bil zaključen. Zanimivo pa bo vsekakor, kateri avtorji so pri tem sodelovali in pod kakšnimi vidiki bodo dela nagrajevali. Navzoči direktor literarnega oddelka UNESCO Roger Cailois iz Pariza je vzdržal pred nekate-

rimi kritikami in bil s svojim prikazom prevajalskih programov UNESCO deležen priznanja. Odbor za književnike v zaporu pa si je poleg sovjetskih in katalonskih primerov zapisal v svoj seznam tudi primere o preganjanju pisateljev v Turčiji in diskriminacijo zoper valonsko književnost v Belgiji. Grški delegat Couchochesar je predlagal resolucijo s pozivom zoper atomsko vojno in atomske poskuse. Miller — in z njim kongres, je utemeljeval, češ da je to preveč politična resolucija in da obravnava nekaj, kar je že povsem sprejeto, zato je nekoliko nerazumljivo odložil razpravljanje o tem predlogu, pa smo glede tega mi vendar še spregovorili.

Na newyorškem kongresu so sprejeli ponudbo delegata Slonokoščene obale, da bo prihodnji kongres avgusta leta 1967 v Abidjanu in da bo razpravljalo o temi »Afriška mitologija kot vir inspiracije na področju literature in umetnosti«. Indija je namreč prvotni predlog glede kongresa umaknila, ker imajo leta 1967 parlamentarne volitve, pač pa so povabili mednarodni PEN na kongres v Indiji leta 1968; srečanje naj bi bilo v Bangaloru. Druga povabila so poslali iz Francije, Izraela in Japonske, kjer bodo potemtakem po vsej verjetnosti kongresi v naslednjih letih. Že letos, konec septembra, pa bo v Arnhemu na Nizozemskem ožja mednarodna konferenca PEN z razpravo o vlogi gledališča v današnjem svetu. Druga povabila za podobne konference v prihodnosti so naslovili centri iz Irske, Švice in Bolgarije.

Sicer pa naj kot dokument kongresa posredujem v celoti govor, ki ga je imel Arthur Miller na začetku 34. kongresa PEN v New Yorku:

»Ker je to prvi kongres PEN, na katerem v pravem pomenu besedo predsedujem, čutim, da vas moram znova poprositi za potrpežljivost. Parlamentarni postopek menda prav tako slabo obvladam kot francoščino. Toda morda se vam bom za te slabosti le odkupil s krepostjo, da bom kratek. Kratkost je pa na naših pisateljskih srečanjih že več kot duša modrosti. Je skoraj nekaj nemogočega.

Kakorkoli, najprej bi rad izrazil obžalovanje, da je zdravstveno stanje preprečilo udeležbo prejšnjemu predsedniku, nizozemskemu pesniku Victorju van Vrieslandu. Prepričan sem, da se strinjate z mano, če mu sporočimo svoje prisrčne in dobre želje.

Smo zborovanje, ki mu dobrodošlic ne manjka. Predsednik ameriškega centra Lewis Galantière nam je izrekel dobrodošlico. Rektor newyorške univerze nam je odprl te prikupne in odlično opremljene prostore. Guverner Rockefeller je zastavil svojo topla besedo v imenu države New York; župan Lindsay za mesto in Roger Stevens za vlado ZDA. Z veseljem se jim zahvaljujemo.

Zadnje srečanje PEN na ameriških tleh je bilo pred 42 leti, tako da kaj več o tem ne bi mogel povedati. Mislim si pa, da so takrat delegati gledali v organizaciji nekaj poizkus, da bi ustvarili književniško republiko. Prav tako so bila zagotovo literarna vprašanja v tistih dneh še vedno le literarna vprašanja. Podobno, kot je bilo odkrivanje novosti v gradbeništvu ali fiziki nekaj, kar je zadevalo edino le znanost. Toda v teh 42 letih so revolucija in kontra-revolucija ter skoraj nenehna vojskovanja vtisnili sleherni človeški dejavnosti vprašanje o vrednotah in prestižih tekmujočih družbenih sistemov in nacionalizmov. Zgolj z zornega kota drugega planeta nas je zadovoljila novica, da je človek shodil po vesolju; na Zemlji je še vedno predvsem važno vprašanje, če si Rus ali Američan. Občutje žalosti, ki ga je nekdo čudovito zajel v pesmi, zdaj ni več samo žalost; razočaranje ni več zgolj razočaranje. Če je bilo to

izpovedano v ruski pesmi, so ta čustva hkrati tudi politična; v ameriški pesmi bodo pa podobno stvari komaj kako drugače tolmačili. Vsaj svet se nagiba k temu, da tako misli.

Skratka, celotna lepota stvari same v sebi, njena stopnja popolnosti od ustvarjalnega kompleksa notranjih napetosti in odločitev je podrejena svoji prikladnosti glede na preživelost in glede na prestiže družbenih domnev, v katerih se je ta notranja stvaritev porodila.

To seveda razodeva, da je končno tudi intelektualno delo postalo za druge važno. In zaradi tega se tudi kar veliko ljudi trudi, da bi to delo usmerjalo. To je tudi razlog, zakaj skoraj ni dežele na svetu, kjer ne bi bilo cenzure v taki ali drugačni obliki. Marsikje knjige sežigajo in književnost zatirajo, mnogi pisatelji so zaprti in odbor PEN za pisatelje v ječi malokdaj pogreša varovance.

Zato je povsem naravno, da razlog za bivanje PEN lahko skoraj v celoti povežemo z obrambo pisateljeve pravice, da se svobodno izraža in da to tudi publicira. Ko so ameriške pisatelje v petdesetih letih preganjali vladni odbori in črne liste, so bili prisiljeni, da so se skrivali za psevdonimi, razen tega pa so bili odrinjeni od radia in televizije, pogosto tudi od založb. Že tu bi bila vloga PEN jasna. Ko so zapirali portugalske pisatelje, ko so sodili sovjetskim pisateljem zaradi političnih zamer njihovim delom ter jih obsojali na dolge kazni — tudi v teh primerih je naloga PEN jasna in neizogibna. Če židovska književnost v Sovjetski zvezi ni deležna takšnih publicističnih ugodnosti kot druge literature, če v Španiji zatirajo katalonski jezik — taka in, žal, še mnoga druga nasilna dejanja terjajo proteste PEN. Toda čeprav bi bila ta funkcija še tako važna, to nikakor ni in ne sme biti edini razlog za obstoj PEN.

Nihče med nami ne prihaja sem kot predstavnik svoje dežele. Nihče med nami ni dolžan, da tu govori kot zagovornik svoje kulture ali svojega političnega sistema. Na tem kongresu, tako kot na prejšnjih, prepričani komunist, aktivni antikomunist, tisti ki je apolitičen, ali tisti, ki je anarhist, katoličan, Žid, protestant, budist ali musliman, realist ali surrealist, pijani ali trezni — vsakdo lahko prisede, zaživi onstran kategorij in se zanima za to ali ono vprašanje, ki ga obravnavamo vsi skupaj kot ljudje: glede razvoja kulture. S kulturo pa menim tudi spoštljivo in globoko uveljavljanje pisateljeve zavesti glede njegove stvarnosti. Če namreč pisatelj nima te vrste odgovornosti, potem izgubi svojo preteklost, se ne more ukvarjati s sedanostjo in izdaja prihodnost.

Te naloge PEN še ne opravlja dovolj. V 51 tednih leta med dvema kongresoma PEN lahko deluje samo toliko, da postane občutljivo sečišče vseh nasprotij, svobodna arena v več kot petdesetih deželah, vodilni rob kril, ki visoko režejo nebo. Če PEN center res hoče postati pomemben v smislu PEN, potem mora postati tudi kraj konfrontacij, kraj, ki ni brez nevarnosti, tako da agoniji našega časa ne bomo sledili zgolj z nekim praznim sobivanjem, ampak zagnani v njegovo raziskovanje.

PEN je nenavadna mednarodna organizacija že samo zaradi tega, ker je tako dolgo vzdržala. Toda ne samo da se je obdržala, temveč je začela tudi rasti in bo še rasla v prihodnosti. Mislim, da se je to zgodilo precej zato, ker je PEN vselej, in to upravičeno, odklanjal, da bi sam postal agencija katerekoli politične tendence. Ozkogledo je meniti, da je politika edina ali najboljša pot, po kateri se ljudje med seboj drug drugemu razodevajo. Dejstvo je, da je politika sestavljena iz neenakih delov, kot so sredstva, s katerimi se skušamo zakriti. Vidiki PEN pa so daljši in globlji od tega. Ker nas sestavlja toliko

različnih gledišč, za nas pač ni potrebno, da bi proslavljali žalost v ruski pesmi zgolj za to, ker to potrjuje naše pojmovanje ruskega življenja; ali da bi posebej pokazali na prezir in upornost v ameriški pesmi, zato ker nam to vzbuja nekaj podobnega glede na ameriško življenje. Ker PEN ni angažiran v političnem vojskovanju, lahko laže gleda na literaturo kot literaturo, na literaturo kot izraz univerzalnih človekovih pogojev in čustvovanja, kot na izraz univerzalnih človekovih idealov. Kajti tudi če na tem kongresu ne bomo dosegli ničesar drugega kot to spoznanje, je jasno, da se bomo celo v slabi francoščini, v polomljeni angleščini in šepasti španščini vzajemno razumeli. Toda pri tem ne gre samo za to, da bi si segli v roke, ampak tudi za to, da znova oživimo našo zavest o resničnem bivanju nečesa, kar je prav tako stvarno, prav tako utripajoče, prav tako odločilno, kot so konflikti med našimi narodi. To je trmasta, podtalna istovetnost človekovega duha, pa naj se izraža v še tako različnih oblikah. Naš končni namen je, da kulturo univerzaliziramo. To je predvsem naloga nas pisateljev, kajti ni druge skupine ljudi, ki bi bila zmožna, da glede tega stori več kot mi. Vrhu tega pa je že v naravi pisanja težnja, da bi prodrli s svojo izpovedjo v svet kot celoto. Morda je to predvsem tudi tista poslednja pot, po kateri bo človeštvo nekega dne moralo stopiti, da se vzajemno zistoveti in tako prepreči blaznost vojne.

Že nekaj let postavljamo na tapeto vprašanje pisateljeve angažiranosti: ali bi pisatelj moral biti angažiran ali je lahko angažiran oziroma ali ne sme biti na strani enega ali drugega družbenega sistema, enega ali drugega nacionalizma, enega ali drugega revolucionarnega koncepta. PEN je tako osnovan — in njegova tradicija je bila v tem smislu prepričljiva — da predstavlja sredstvo, ki pomaga pisatelju, da se lahko posveti človeštvu, obrambi kulture in njenemu povečanemu prestižu med narodi. V tem je specifično jedro dela centra PEN v 51 tednih vsakega leta.

Iz teh razlogov sem zato toliko bolj razočaran, ker iz Sovjetske zveze ni prispela pričakovana delegacija opazovalcev. Ker nobenega uradnega pojasnila nismo sprejeli, moramo neizogibno sprejeti na znanje, da so se bali, ker bi delegacija morala slišati ostre kritike članov PEN glede na sodni primer Sinjavskega in Daniela. In po vsej verjetnosti bi tako tudi res bilo.

Toda kakorkoli — verjel bi, da bi bilo v takih kritikah nekaj več kot pa politično obsojanje Sovjetske zveze. Mednarodni PEN je prvi protestiral v zvezi s tem sodnim procesom. V našem odboru smo z vsemi sredstvi poskušali omiliti sodbo in pomagati obtožencema. Toda hkrati nismo nikoli — najmanj pa še zdaj — opustili spoznanja, kako koristno bi bilo za svet in za Sovjetsko zvezo prav tako, če bi se v prihodnosti ustanovili centri PEN tudi v Sovjetski zvezi. Mi nikakor ne iščemo priložnosti, da bi Sovjetsko zvezo kaznovali, niti ne bi bilo v duhu PEN, prikrito ali odkrito, da bi postavljali posebej trde pogoje za vstop sovjetskih pisateljev v PEN. Ko bo prišel čas, da bodo sovjetski pisatelji sprejeli načela iz ustanovne listine PEN, nam bodo vselej dobrodošli. Toplina, s katero je bil na primer sprejet v Angliji ali ZDA Andrej Voznesenski, dokazuje, da ni nobenega predsodka do pisatelja, ker je lojalni državljani Sovjetske Zveze. Res, kot sem že poizkušal pojasniti, pravo življenje PEN, njegova prava trdnost temelji prav na tej radostni pripravljenosti sprejemati z dobrodoščico pisatelje kot pisatelje, ne pa kot politične ambasadorje. Seveda pa bi prizadeli samo bistvo te organizacije, če ne bi nenehno vztrajali na pravici pisatelja, da svobodno piše.

Na srečo imamo pri nas primer, ki gre v prid PEN in lahko učinkuje veliko bolj, kot bi to storil samo protest. Po zaslugi povabila PEN je zdaj tu v Ameriki Pablo Neruda. Ta veliki pesnik, čigar vpliv v ZDA je bil vselej močan in zdaj, po 40 letih, celo raste, je bral svoje pesmi v New Yorku in v kratkem bo to storil tudi v drugih ameriških mestih. Tisoči mladih Američanov, katerih pesniško vizijo globoko vodi Nerudovo delo, profesorji in kritiki, bodo vsekakor zdaj hvaležni mednarodnemu PENU, a ne zaradi političnih razlogov, ampak preprosto zaradi tega, ker je PEN opravil svojo nalogo, s tem da je zlomil izolacijo okrog tega velikega umetnika in te velike civilizacije, ki smo jo več kot trideset let lahko od tu občudovali samo iz velike daljave. Nikakor ni potrebno, da bi delal propagando Pablu Nerudi in tudi politiki ne morejo tajiti, da je danes med nami. Umetnost se je pokazala kot pomemben činitelj v tej transakciji, in dejansko je umetnost veliko.

Upam, da bo PEN v prihodnosti storil vse, kar bo v njegovi moči, in da bo zbral tudi poslednje cente, ki jih bo mogel, da bo združil v skupnem krogu čimveč pisateljev, ne sicer vseh tako slavnihi niti ne nujno tako nesmrtnih, katerih imena moramo še poslušati in ki še potrebujejo, da se soočijo s svojimi poslušalci. Dejstvo je, da so za vse preveč ljudi izmed nas široki predeli ustvarjalnega sveta še vedno nepoznana ozemlja. Revolucionarne izkušnje Azije in Afrike in bogate literature Latinske Amerike morajo prav tako postati zakladnica vsakega kulturnega človeka. Skratka, PEN mora nuditi slehernemu možu ali ženi, ki piše, nevtralnno zemljišče, neke vrste svetišče, kjer bo našel podporo za svojo vizijo, ki je vselej v nevarnosti, da mu jo zlomijo stvari, tehnologija, nasilje ali svéta neumnost, vizijo človeka kot merila in središča za vse.«

Tema, o kateri je newyorški kongres razpravljajal za tako imenovanimi okroglimi mizami, je bila »Pisatelj kot neodvisni duh«, se pravi, da so s tem skoraj hoteli postaviti antitezo temi blejskega kongresa, ki je bila »Vloga pisatelja v današnji družbi«, vendar sta že pisanje po revijah pred kongresom, zlasti pa sama razprava potrdila, da je v bistvu šlo samo za nadaljnje razvijanje teme, začete na Bledu, kajti soodvisnost med pisateljem, časom in okoljem je bila znova neizprosno potrjena.

Na blejskem kongresu so bili ti razgovori za okroglimi mizami organizirani vzporedno z razpravljanjem v glavni dvorani in precej zaprto — to sicer takrat ni bila želja nas domačinov — vendar pa so zaradi nekega intimnega ozračja ti blejski spomeniki le pozitivno sproščali veliko neposrednosti, toliko bolj aktualno zaradi takratne udeležbe sovjetskih sogovornikov. V New Yorku so nasprotno po začetnem plenumu razdelili kongres na razpravo o štirih podtemah na glavno temo, pri tem pa so povabljeni diskutanti sedeli na odru, medtem ko je avditorij povsem prosto napolnilo občinstvo, tako da so bile okrogle mize v bistvu še širši avditorij kot pa plenarni kongres, kjer so bili le delegati in uradni gostje. Ker so se nekateri že zaradi tega javnega nastopa pripravili vnaprej za načelnimi problemi, zlasti je bilo to vidno pri tistih, ki jim angleščina oziroma pomožna francoščina nista bila materinski jezik, in ker so drugi, zlasti ameriški domačini segli vmes z zelo aktualistično drobnimi, v bistvu zgolj svojimi problemi, to razpravljanje pač ni moglo dobiti pravega ravnovesja in vzročnosti. Razen tega pa so se vsi pomenki ne glede na to, da so bile teme sicer med seboj različne, pogosto vračali na eno in isto.

Napovedane podteme so bile: »Pisatelj v elektronski dobi«, »Književnost in družbene znanosti glede na naravo sodobnega človeka«, »Pisatelj kot sodelavec v drugih človekovih dejavnostih« in »Pisatelj kot javna osebnost«. Prvi okrogli mizi je predsedoval kanadski pisatelj, tehnolog in filozof Herbert Marchall McLuhan, drugi francoski pisatelj Louis Martin-Chauffier, tretji belgijski pesnik Robert Goffin, ki je bil prej na kongresu izvoljen za novega mednarodnega podpredsednika organizacije PEN, četrti pa škotski profesor Douglas Young. Povabljeni govorniki so bili: Kathleen C. Nott (Angl.), P. Tabori (pisatelj v izgnanstvu), R. Buckminster Fuller (ZDA), Pablo Neruda (Čile), Ivan Boldizar (Madž.), Haroldo de Campos (Braz.), Adolf Hoffmeister (ČSSR), Sulak Suvaraksa (Tajska), Norman Podhoretz (ZDA), Yves Gandon (Franc.), Richmond Lattimore (ZDA), Christophe Assamoi (Slonokoščena obala), Louis Martin-Chauffier (Franc.), Rudolf Kramer-Badoni (ZN), Sufan Takdiv Alisjahbana (Indonez.), Joseph W. Abruquah (Gana), Ralph Ellison (ZDA), Carlos Fuentes (Mehika), Ramon Parres (Mehika), P. M. Pasinetti (Italija), Cheik Hamidou Kane (Senegal), Maurice Nadeau (Franc.), Sei Ito (Jap.), Leon Edel (ZDA), Gyula Illyes (Madž.), Leda Mileva (Bolg.), Joost Meerloo (ZDA), Claude Arzac (Švica), Milhail Petroveanu (Rom.), William Jovanovich (ZDA), Philip A. Hope-Wallace (Angl.), Dolf Sternberger (Nem.), Jean Bloch-Michel (Franc.), M. Lasky (ZDA), J. Guimaraes Rosa (Brazilija), Victoria Ocampo (Arg.), Bogdan Pogačnik (Jug.), Elmer Rice (ZDA), E. Lucie-Smith (Ang.), Alberto S. Florentino (Fil.), Piero Chiara (It.), Marchette Chute (ZDA), Donald Keene (ZDA), Ignazio Silone (It.), Daniel Bell (ZDA), Arthur Miller (ZDA), Chang Ho Choi (Koreja), N. M. Rashid (Pak.), A. Den Doolaard (Niz.), Rosamond Lehmann (Ang.), Horia Lovinescu (Rom.), H. P. Tseng (Tajvan), Ko Won (Kor.), Karoor N. Pillai (Ind.). Med mnogimi diskutanti, ki so se pozneje oglašali tudi iz publike, sta govorila tudi zastopnik skopskega centra Tome Momirovski in zagrebškega centra Darko Suvin.

McLuhan, avtor knjige »Sredstva za sporazumevanje kot razširitev človekovega bivanja« in drugih del, je v svoji skupini z namenoma pretiranimi vizijami sodobne tehnizacije izzval oster odmev med ostalimi sogovorniki. Elektronska tehnologija je zmanjšala prepad med mislijo in akcijo in človeštvo sili v neposredno družbeno dejanje; lingvisti, ekonomisti, kibernetiki, antropologi, kozmonavti vstopajo v področje naše zavesti in odločanja; oblikuje se teorija komunikacij in komunikativnosti; film in televizija prevzemata diktaturo; umetnosti ne dajemo več okolju, ampak postaja okolje neke vrste umetnost... Večina navzočih pesnikov in pisateljev je reagirala v bistvu zelo romantično odklonilno, z nezaupanjem in posmehom tehnologiji, ki pač nikoli ne bo mogla biti transmisija človekovih čustev in izpovedi. Zdi se mi, da sta najpametneje razpravljala dva: zagrebški Suvin in mladi pesnik Cott z Deviških otokov. Prvi je govoril o tem, da je tehnika slaba samo takrat, če jo slabo izkoriščamo in s tem zlorablamo umetnost, sicer pa ne, ampak obratno. Drugi pa je menil, da tehnika ni v opreki s poezijo, ker gre v bistvu za isto izhodišče — za ustvarjalnost.

Na podtemo »Literatura in družbene znanosti« se je zagostila izhodiščna dilema, ki je poudarjala, da je včasih pesnik razsvetljeval svojo dobo, medtem ko danes prevzemajo to vlogo znanstvene analize in raziskovanja; ali postaja torej literatura samo sekundaren vir spoznavanja človekove narave? Zanimivo, da sta današnja znanstvenost oziroma lažiznanstvenost zelo prizadeto naskočila

Arthur Miller v dolgem članku že pred kongresom v »Saturday Review« ter Saul Bellow v svojem uvodnem referatu h kongresnemu razpravljanju o vlogi pisatelja kot neodvisnega duha. Miller je pri tem nadrobil celo dve plastični anekdoti. V prvi se je spomnil dela madžarskega pisatelja Frigyesa Karinthyja, ki je v svojem nadaljevanju v Gulliverjevih potovanjih opisal avtomat za izdajanje hrane v neki budimpeštanski gostilni, v kateri je bil skrit človeček, ker so gostje bolj zaupali avtomatu kot pa živi postrežbi. V drugi zgodbi je pribil moralo, da je lahko znanost, resnična znanost samo tedaj, če je človečanska. Do tega sklepa je prišel v polemiki z nekimi ameriškimi znanstveniki, ki so začudeno vprašali, zakaj ne bi bili — pri vsej siceršnji človeški grozljivosti — znanost — izsledki, ki so jih odkrili med drugo svetovno vojno nemški nacistični zdravniki s svojimi ubijalskimi poskusi na živalih-ljudih. In kot se je Miller zavzel za prvenstveno pravico imaginacije v današnji književnosti, tako je tudi Bellow v svojem referatu napadel današnje kritike in profesorje, ki si prilaščajo nasledstvo sodobnih klasičnih pisateljev. »Po njihovem postaja literatura važna zaradi tega, zaradi česar jim lahko služi. Postala je vir orientacij, stališč, življenjskih stilov, zahtev. Ta stališča izhajajo iz nekih verjetnostnih postavk in se zaključujejo v marksizmu, freudizmu, eksistencializmu, mitologiji, surrealizmu, absurdizmu in drugih razvalinah modernizma z apokaliptičnimi dodatki. Po njihovem je potemtakem pravilno samo tisto pisanje, ki je brez vsakih iluzij...« Vse to je bilo v nekem smislu rdeča nit razpravljanja za kongresno okroglo mizo, čeprav so nekateri diskutanti nasprotno skušali zbleščati tudi s svojimi bolj ali manj utemeljenimi družbenimi, idejnimi ali moralnimi analizami kot temelj literarnega dela.

Čeprav je bila skupina s podtemo »Pisatelj kot sodelavec v drugih človekovih dejavnostih« na prvi pogled nekoliko obrobna, se je zanjo prijavilo največ diskutantov. Osnovno vprašanje pa je bilo tu naslednje: včasih pisatelj skoraj ni bil redno zaposlen, danes pa je vse več pisateljev, ki hkrati delajo v neki sorodni ustanovi, na primer pri časopisu, reviji, radiu in televiziji. Kaj je s temi mezdnimi pisatelji? V čem se tu lahko slab denar obrača tudi v dobro? Diskusija je pravilno postavila, da mora tudi tu pisatelj ostati neodvisen in se mora upreti raznim pritiskom ter hišnim stilom. Vendar so povečini to le skušali preveč omejevati na vprašanje politične cenzure, gledane enostransko z zahodnih pozicij. Zdelo se mi je zato prav opozoriti tudi na nekatere dodatne elemente, da namreč ti mezdni pisatelji, čeprav so v službah, niso po duši nič manj pisatelji, če sleherno stvar pišejo z moralo odgovornosti, tembolj, ker je izoliranih umetnikov danes vse manj; da ne gre samo za neke cenzure, ampak često, žal, tudi za klišejske vulgarizacije nasploh v enem ali drugem taboru mišljenja, in hkrati, da je v teh novih izraznih možnostih pri malih narodih to nekaj več kot zgolj mezdna zaposlitev, ampak tudi vsakdanja potrditev njihovega narodnostnega bivanja.

Zadnja tema o pisatelju kot javni osebnosti je že sama po sebi dodala barvo več osnovni kongresni temi, »Pisatelj kot neodvisen duh«. V tem pogledu je od Američanov najbolj nedvoumno »izpoved« zapisal Conor Cruise O'Brien v literarnem dodatku Book Week časopisa »The Washington Post«: »Na podlagi teh definicij (ki se tičejo politične dejavnosti, od skrajne levice do skrajne desnice) postaja jasno, da ni samo absurd, ampak da je celo nevarno, če bi pisatelje odrivali od politike.« Večina razprave o tem na kongresu se je zato bolj kot okrog neodvisnosti vrtela glede vprašanja angažiranosti pisatelja. Po

precej profesorskem Sillonejevem ekspezeju o vlogi pisatelja v raznih družbenih sistemih, kjer je poudaril svoje antitotalitaristično stališče, je Pablo Neruda brez ovinkov izpovedal, da je angažiran pisatelj. Tudi nekateri drugi, zlasti nizozemski pesnik Deu Doolaard je govoril o svoji zavzetosti za mir in proti vojni, pri tem pa je z nenadnim ekskurzom omenil tudi jugoslovansko partizansko literaturo. Celó Angležinja Rosamund Lehman je z željo, da bi morali predvsem govoriti o pisatelju kot tihem, poslušajočem ustvarjalecu, podprla v nekem smislu misel, da mora pisatelj tenko prisluškovati času in okolju. Miller je med drugim menil, da je angažiranost za pisatelja pozitivna toliko, kolikor mu pomaga, da kot pisatelj bolje ustvarja. Celó južnokorejski pesnik Yo Ho Kim je kljub rahlo naznačeni antikomunistični podlagi govoril predvsem o potrebi pisateljeve poštenosti do ljudstva.

Med 700 udeleženci letošnjega kongresa PEN klubov v New Yorku se seveda niso izmenjale samo tiste besede, ki so jih delegati spregovorili na odru, ampak tudi v kuloarjih, na mnogih sprejemih in na štiri oči. Tudi teme niso bile zgolj kongresne. A morda so prav te besede vzajemno odprle mnoga nova okna.

»Rada imam drevesa. Drevesa so močna in pametna, s koreninami, ki se med seboj prepletajo.« mi je rekla južnovietnamska pesnica, drobna Minh Duc Hoai Trinh, vsak dan v svetli obleki druge barve, a vsak dan z vranjimi lasmi in temnimi očmi. »Vsak prijatelj je tudi učitelj... a bolje je živeti kratko, kot umirati počasi...«

Pablo Neruda tudi tokrat ni varčeval z rahlo patetično izpovedjo revolucionarnega poeta. A zdelo se mi je pristno, ko je v zvezi s svojo angažiranostjo omenil pokojnega prijatelja Frederica Garcio Lorco. »On ni bil tak, ni hotel biti angažiran, hotel je biti samo pesnik. Toda ubili so ga. Njegovo rano še danes nosim in namesto njega hočem biti angažiran pesnik.«

Na slovesnem sprejemu v Ameriški akademiji za književnost in umetnost, kjer je nekoč položil temeljni kamen še stari francoski maršal Foch, nas je na stopnišču sprejemal sedanji predsednik oddelka za književnost, bivši ameriški veleposlanik v Jugoslaviji, filozof ameriške zunanje politike George Kennan. »Mojo zgodovinsko diplomacijo so pač ocenili za literaturo.« se je opravičil za članstvo v akademiji. »Sicer pa mislim, da si politika in književnost nista tako daleč vsaksebi, kajti tudi politika mora biti znanost«, je rekel dolgi, suhljati in razmišljujoči diplomat, ki je postal književnik. »Slovenija mi je še posebej prirasla k srcu in upam, da bom imel kmalu spet kako priložnost za obisk. Sploh bi se morali kulturni stiki z vami veliko bolj razviti. Pojav malega naroda, ki se je ohranil tako dolgo predvsem zaradi svoje kulture, je v današnjem svetu vreden splošne pozornosti in proučevanja.«

Član akademije, pesnik, a zdaj že postarani Malcolm Cowley je s pipico v ustih idilično drobil, češ da bi se morali med seboj bolje poznati in vzajemno več prevajati.

»Ne dinamičen, samo nervozen sem.« mi je brez ovinkov povedal resnico William Saroyan, znani ameriški pisatelj, nedaleč od tod pod baldahinom na akademijski terasi; s črnimi očali, v črni obleki in s črnimi, tu in tam posivelimi lasmi ter prav takimi izrazitimi brki. Nervozno čačkast je bil tudi njegov rokopis, ko mi je zapisal naslov. Pravkar je končal eseistični potopis »Po zahodni obali«. Pogovor je nanesel na kip Luisa Adamiča, ki smo ga nameravali odkriti nekaj dni po kongresu v Pittsburghu. »Dobro sem ga poznal, a ne verjamem, da je naredil samomor. Rad je imel življenje. To mi je o njem

zatrjeval tudi neki drug, italijanski prijatelj... Ali je imel kaj otrok? Nič?! Škoda! Če imaš otroke, ti postanejo sčasoma podobni, in če padeš, ostanejo oni.»

Tudi z Arthurjem Millerjem sva govorila o otrocih. Pa o vprašanju mladine nasploh. In o spominih na Bled. Celo o kmetijstvu. »Kmet veliko bolj računa s prihodnostjo kot mi,« je dejal in pokazal ček z žigom firme: »Arthur Miller, drevesnica«. Na farmi v Connecticutu je zasadil toliko dreves, da jih res prodaja. Priznam, da sem bil vesel, da me v povsem osebnem prijateljstvu kljub svojemu položaju ni razočaral. Tisti dan me je povabil na kosilo v majhno italijansko restavracijo v Greenwich Villageu, kjer so ga poznali kot starega gosta. Vina pa ni pil, ampak kokto. »Zdravnik mi je za dva meseca prepovedal. Da, pišem že novo dramo, a nekam počasi mi gre in na sploh ne govorim rad, preden stvari ne dokončam, ker se tudi v meni pogosto spreminja.«

Ameriška pesnica in mecenka Ruth Stephan, visoka in tudi že srednje starosti, mi je pripovedovala: »Zdaj, v drugem zakonu se pišem Franklin. Toda na obeh univerzah, na arizonski v Tusconu in na texaški v Austinu, se pesniška centra še vedno imenujeta Ruth Stephan.« Dogovorila sva se, da bomo iz Ljubljane poslali izbor slovenskih pesnikov za pesniška centra, ki so ju ustanovili na teh dveh univerzah. Poleg knjižnic s pesniškimi deli iz vsega sveta sta univerzi uredili tudi dve posebni stanovanjski hišici, kjer brezplačno gostujejo tuji pesniki in predavajo o svoji poeziji.

»Kakšno zanimanje za turizem v Jugoslaviji«, mi je še in še zatrjeval v družbi urugvajskih pisateljev ameriški Argentinec, ki je trenutno glavni urednik španske izdaje ameriške revije »Life«.

»Zelo žal mi je, da nisem mogla priti že lani na kongres na Bled«, je zagostolela nemška, dokaj dobra in tudi dokaj demokratično usmerjena pesnica Ilse Domin. »Toda veste, takrat zahodnonemški center ni imel dovolj finančnih sredstev za potovanje.« — »Koliko vas je pa letos prišlo v New York?« — »Okrog 20.«

»Ali veste, koliko madžarskih besed je slovanskega, in to prav slovenskega izvora,« je govoril pri zajtrku veliki madžarski pesnik Gyula Illyes ter se o slovenski kulturnosti sploh nekam zelo ljubeznivo izražal.

Drugi madžarski zastopnik Ivan Boldizsar — ki ga je ob koncu kongresa napad sovjetskega emigranta Tarsisa tako razkačil, da je šel kar preveč v obrambo in kot pred političnim tribunalom priznal: »Jaz vendar nisem član partije« — mi je v avtobusu na izletu zadovoljno pripovedoval, da je že mesec dni s študijsko štipendijo v Ameriki in da je v kratkem času napisal precej tekstov. »Mislil sem, da sem hudo bolan, pa sem hotel še nekaj ustvariti, a zdaj vidim, da stvar le ne bo tako huda.« Obe drami, ki ju je napisal, imata precej protislovnično ost.

S sekretarjem francoskega PEN kluba Jeanom de Beerom sva se dogovorila glede prihodnjega obiska pri nas zaradi ureditve vzajemnih stikov med obema centroma. Prav tako tudi s sekretarjem katalonskega centra J. M. Batisto i Roco. »In veste, da nam je italijanska vlada prepovedala zborovanje v Gorici, ko smo se hoteli sestati nekateri zastopniki manjšinskih literatur v Evropi...« Pripovedoval je o silno težkem položaju katalonskih pisateljev pod Francovim režimom in zlasti potožil glede visokih denarnih glob, na katere so bili pred kratkim obsojeni vodilni katalonski intelektualci. Nekoč so imeli zelo razvito književnost in tisk. »Zdaj imamo eno samo revijo — Serradorr. Zato smo tukaj

zbrani vsi, od marksistov do katolikov, a tudi po zvrsteh je zajeto vse. Toda upamo, da bomo v prihodnje vendarle dosegli novo revijo.« Na univerzah imajo veliko podporo. Pred kratkim je bila uspeha manifestacija pod geslom »Teden za demokratizacijo univerze v Barceloni«. Iz New Yorka je nameraval odpotovati še v Mehiko, s katero vzdržujejo zelo močne stike.

»Bistvo angažiranosti je, da pisatelj to, kar meni, da je pravilno, tudi tvega izpovedati,« je zelo široko zastavil vprašanje romunski pisatelj Horia Lovinescu.

Emigrantski klubi so razdeljevali v veži kongresa na kupe propagandnega gradiva. Proti komunizmu in o ameriški svobodi. Tudi slovenskega, hrvaškega in srbskega smo nekaj dobili, vsaj po pošti.

»To je dežela, v kateri vlada 600 družin, aparat drži pokonci ostalo, malo-meščani pa kar naprej upajo, da bo njihov standard še rasel. Toda ni mogoče, kvečjemu obratno. Vsega se bodo zavedali prav šele takrat, ko bo jelo prihajati iz Vietnama vse več svežih krst«, je nasprotno zoper ameriško stvarnost ves uporniški pripovedoval ameriški pisatelj poljskega rodu Antony Gronowicz, avtor kakih dvajsetih biografskih romanov. Zapiski, ki jih je pripravil po svoji vrnitvi z obiska na Poljskem, pa baje niso bili natisnjeni. Njegova značilna drama je živalska farsa s kritiko na neučinkovitost OZN »Živalski združeni narodi«.

»Na svidenje«, je med vrati govoril Christofu Assamoju črnskemu predstavniku Slonokoščene obale, kjer bo prihodnji kongres, visokoplečati Avstralec Frank Doczy, po rodu Madžar, ki je tokrat postal veliko bolj human in napreden kot prej. Morda je tudi nanj vplival s svojimi širokimi gledanji novozelandski sosed Malcolm John Mason. V nečem se le vsi prepletamo.

Bogdan Pogačnik

PRIČEVANJA

PREMIKI V MISELNOSTI

(Nadaljevanje)

Aktualnejši pripisi k znanim temam

Sirši pliberški okoliš je mogoče šteti za tisti še deviški kmečki košček koroške zemlje, ki ga je tudi v poletnih mesecih turistična invazija komaj načela. Kolikor izvzamemo novo podjunsko železnico, ni bilo tod v vseh letih po zadnji vojni storjeno v gospodarskem oziru kaj pomembnejšega, daljnosežnejšega, kar bi bilo mogoče vsaj delno primerjati s splošnim, zlasti industrijskim razvojem v drugih delih sedanje avstrijske republike. Z gozdovi presekanе gmajne in polja so še v glavnem ohranila tisti nekolikanj romantični nadih, kakršnega srečamo na Gasparijevih podobicah iz kmečkega življenja. Med take, od sodobnega utripa precej odmaknjene vasice, sodi tu Šteben, kjer se vsaj na zunaj že desetletja ni nič spremenilo. Konje so sicer spodrinili traktorji, drugače pa vsakdanje življenje teče po starih kolesnicah. Ne maram sicer apodiktčnih presežnikov, a me je vendarle stisnilo v grlu, ko sem razbiral nagrobne napise za obzidjem štebjanske farne cerkve. Le malo je bilo še ko-